

הרבנית אסנת

ראש הישיבה בכורדיסתאן

אורי מלמד ורינה לוי מלמד

בספרו על יהודי כורדיסתאן מתאר המחבר, א' בראואר, בין היתר, את היהודייה הכורדית, והוא מציין כי מספר נשים ידעו קרוא וכתוב. במהלך הדיון נחשפת ועולה דמותה של אשה שאינה מוזכרת בשמה, והוא מזכיר את התעודות המאפשרות לנו ללמוד עליה. וכך כותב הוא שם:

מקרה מענין מאד מסוג זה, מן המאה השש-עשרה, נודע לנו מאחד המכתבים שנתפרסמו על-ידי מאן.¹ מכתב זה הוא אחד מכמה מכתבים המטפלים כולם באותו ענין. יעקב בן יהודה מזרחי, מי שהיה ללא ספק יהודי כורדי, היה בעל בית-ספר בעמדיה ואחר כך במוסול.² בית-ספרו, כפי שזה מתברר מן המכתבים, נתמך בעיקר על-ידי תרומות. לאחר מותו של מזרחי השתדלה אלמנתו להמשיך את עבודתו בבית-הספר.³ המכתב הנידון לא חובר, לפי כל הנראה, על ידה, מכיוון שהוא מלא מליצות ומראה ידיעות לא קטנות בעברית ובספרות הרבנית.⁴

האנתרופולוג בראואר הניח מיד שאין ביכולתה של אשה, אפילו היא יודעת קרוא וכתוב, לחבר מכתב בעברית יפה, במיוחד בשל השימוש המרובה במקורות מן הספרות הרבנית. אין ספק שהדגש בדיונו הושם על בעלה, הגם שהדיון אמור היה להתמקד בנשים למדניות. האם התמונה המוצגת על ידיו של בראואר משקפת את המציאות? מי היה אותו יעקב בן יהודה מזרחי ומי היתה אלמנתו? האם המכתב הנ"ל שראה אור בידי מאן, או האיגרות האחרות ששמה של אלמנתו, דהיינו אסנת, רשום עליהן, הן פרי עטה של אסנת או לא? האם היא ניהלה את הישיבה (ראו להלן) לבדה, או רק "השתדלה" להמשיך בעבודת הגברים: אביה, בעלה ובנה?

- 1 מאן, עמ' 507-515. חומר זה, המתייחס לאשה יהודייה כורדית מלומדת בשם אסנת שפירסם מאן, מצוי בכ"י סינסינטי, מס' 1104. מספר סרט הצילום כמכון לתצלומי כתבי יד – 47251. תודתנו למר בנימין ריצ'ר, מנהל המכון לתצלומי כתבי יד שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, על עזרתו הרבה באיתור סרטי הצילום.
- 2 עמידיה היתה מרכז באיזור הררי הקרוב יותר לפרס; מוצול (מוסול) היה המרכז באיזור אשור (נינוה), קרוב יותר לכבל. במרוצת המאות הטיז-הייח היתה תחרות בין שני המרכזים הללו. לדעת ריבלין, עמ' 16, עמידיה נעשתה חשובה יותר במאה הייח.
- 3 מעניין שבראואר לא מזכיר את שמה הפרטי של אסנת והוא מתייחס אליה כ"אלמנתו", כ"האשה" ש"למדה מאביה, שמואל הלוי", ובגוף שלישי (היא) – בראואר, עמ' 148-149.
- 4 בראואר, עמ' 148.

לאמיתו של דבר, תעודות בלעדיות המתייחסות לאסנת הן בעצם האיגרות שפירסמו חוקרי כורדיסטאן, כגון מאן ובן־יעקב, ועוד אחת המתפרסמת כאן לראשונה.⁵ אפשר ללמוד מהן על מצבן של הקהילות בכורדיסטאן, ובנושא זה כל החוקרים תמימי דעים שמצבן הרוחני־התורני היה ירוד במאות שקדמו לעלייתו של ר' שמואל בר נתנאל הלוי, אביה של אסנת. באיזו תקופה מדובר? מסתבר שהדעות חלוקות לגבי שנות חייו של ר' שמואל. מאן, וגם ריבלין, הגיחו שחתנו של הרב ובתו אסנת חיו בסוף המאה ה־ט"ו ובראשית המאה ה־ט"ז; שניהם מבססים בראיות שונות את טענותיהם לגבי קביעת התאריכים הללו.⁶ אם נכונים דבריהם, הרי שאביה חי בעצם במאה ה־ט"ו.

מאידך גיסא, גרשום שלום היה משוכנע שעלינו להוסיף מאה וחמישים שנה לתיארוך זה, ומאיר בניהו הצטרף לעמדה זו. האחרון אף הודה שאין אנו יודעים מתי חי ר' שמואל או מתי נפטרו:

דומה שיש רגלים לדבר שנפטר [ר' שמואל] בין השנים שפ"ה–שצ"ה,⁷ שכן בתו נישאה לר' יעקב ב"ר אברהם.⁸ שנים רבות לא היו להם בנים ובסוף ימיו ילדה את בנה שמואל. נכדו זה נחשב לתלמיד חכם בזמן ביקורו של ר' מתתיהו בלוך בכורדיסטאן, בסוף שנות השישים של המאה ה־י"ז. אם כך הדבר, אפשר אולי להניח שנולד בשנת ש"כ בערך.⁹

נראה כי דעה זו מתבססת על תגליתו של שלום. על פי טענתו של חוקר הקבלה, שני שליחים נשאו אותו שם, מתתיהו בן בנימין זאב אשכנזי, אלא שלשני היה שם נוסף – בלוך; שם משפחה נוסף זה – בלוך – בתיעוד, מאפשר למקד יותר את זיהויי הבלבדי.¹⁰

- 5 להלן בנספח. תודתנו לד"ר אברהם דוד, מן המכון לתצלומי כתבי יד הנ"ל, אשר הביא תעודה זו לתשומת ליבנו, כששמע על התעניינותנו בדמות זו.
- 6 הראשון הגיע למסקנה זו בעיקר אחרי שקרא תוספת שמופיעה במכתב שחיבר שמואל, בנה של אסנת. לדעתו, כותב התוספת היה רב ודיין מיוון שחי במחצית הראשונה של המאה ה־ט"ו, ומדובר במתתיה בן בנימין זאב אשכנזי מקהילת ארטה – ראו מאן, עמ' 483–485. השני לעומתו, ריבלין, כתב: "במאה השש־עשרה נודעה אשתו של ראשי־השיבה שבעמידה ר' יעקב בן־יהודה, בתו של חכם שמואל לוי, שלימד אותה אביה תורה לפי שלא היו לו בנים זכרים. וכל כך הגדילה בחכמתה עד שהיתה מלמדת לנערים במקום בעלה, ואף ניהלה את בית־מדרשו במוצול לאחר פטירתו" – ריבלין, עמ' 24. שוב משאירים את האישה בעילום שם!
- 7 =1625–1635 לסה"נ.
- 8 בן אנתו והתלמיד החשוב והיקר לו. בראואר היה משוכנע שר' יעקב מזרחי היה מכורדיסטאן, אבל מאן סבר שמוצאו היה מבבל, אולי בגדאד; הנחה זו מבוססת על עצם שמו, "מזרחי". בראואר טוען ש"השם מזרחי הוא אחד משמות המשפחה השכיחים ביותר בין היהודים הכורדים" – ראו עמ' 148 הערה 2. קשה להכריע בוויכוח זה. שני החוקרים מסכימים שהוא ישב בעמידה ושם כיהן כרב ורק לאחר מכן עבר למוצול – ראו מאן, עמ' 480–481. הרב בראואני כתב על חתנו, בין היתר: "ובן אחותי, ר' יעקב יצ"ו, שהוא מקומי ויורשי" – ראו בניהו, עמ' לה.
- 9 ז"א, שנת 1560 בקירוב – ראו בניהו, עמ' כו.
- 10 שלום מסביר: "החתימה המלאה של ר' מתתיה על האגרת שלפנינו – שם אביו לא נודע עד עתה – פותחת לנו בבת אחת שניים נוספים לתולדותינו: החוקר יעקב מאן ז"ל פרסם תעודות הנוגעות לתולדות היהודים במוסול ובקורדיסטאן. שום תאריך לא נזכר בתעודות הללו, והחוקר המנוח קבע את זמנם במחצית הראשונה של המאה ה־ט"ו, כי אחת התעודות מכילה אגרת מהדיין מתתיהו

אם כן, התיארוך החדש שייך לתקופתו של שבתי צבי (1626-1676), ותגלית זו מוכיחה, לפי שלום, שנכדו של ר' שמואל חי במאה הי"ז. כתוצאה מכך, אביו, וכנראה גם אמו, נולדו במאה הט"ז ואפשר שנפטרו במאה הי"ז.

בעיות נוספות מתלוות לתיאורו של בראואר הנוכח בפתיחת המאמר. הוא משתמש במושג "בית'ספר", בשעה ששאר חוקרי כורדיסטאן מתייחסים דווקא ל"ישיבה". כל התיאורים הנוגעים לפעילות של משפחת ברזאני¹¹ ושל משפחת מזרחי נוקטים את המונח "ישיבה"; בהקשר זה, מזכירים הם את העובדה שחינכו וטיפחו שם בחורים, אשר יצאו לאחר מכן לשרת כחכמים ומורי הוראה בקהילות שונות בכורדיסטאן ובסביבותיה. טענת בראואר שרק לאחר מותו של ר' יעקב מזרחי השתלבה אסנת בפעילות הרוחנית והתחילה לשמש בישיבה, טעונה כעת בירור ותיקון; ידוע לנו ששני בני הווג עסקו יחדיו בניהול הישיבה. וכך קוראים אנו באחת האיגרות:

[ו]מתחילה הרב ז"ל טרוד היה בעיונו, ולא היה לו פנאי ללמד התלמידים; כי אני הייתי מלמדת אותם במקומו, עוזרת הייתי כנגדו.¹²

אין ספק שמשפט זה יצא מתחת ידיה של אסנת, והיא כתבה אף את האיגרת כולה, וכמו שיתברר עוד להלן, היא כתבה יותר מאיגרת זו בלבד. עובדה זו מובילה לנושא הפיקפוק בלמדנותה של אסנת. בראואר טען שהוא מסתמך על דבריו של מאן, בהתייחסותו של זה לפנייתה ולבקשתה לקבל עזרה עבור הישיבה במוצול. אך היה זה דווקא מאן שכתב שאם החיבור אכן שלה, ייקף הדבר לזכותה, מפני שהמחבר מגלה ידע לאימועט בעברית וגם בספרות רבנית.¹³ להפתעתנו, או אולי כבר לא להפתעתנו, הסיק בראואר מכך שנשים באזור זה לא היו מסוגלות להגיע לרמה כזו של ידע או של למדנות, והוא ביטל לחלוטין את האפשרות שאסנת היתה מסוגלת להתבטא בצורה זו, אף שידע היטב כי אביה לימדה תורה וחכמה.¹⁴

בן הגאון בנימין זאב אשכנזי. מאן חשב שזהו בנו של בעל שו"ת בנימין זאב, שבאמת נקרא מתתיהו ושאביו מספר עליו בשנת רצ"ט כי מת 'בארץ נכריה' ומשבחו בשבחים גדולים. בהעדר כל תעודה אחרת היתה זאת השערה קרובה ומתקבלת. ובכל זאת אינה אלא טעות. בעל האגרת שנדפסה ע"י מאן הוא הוא ר' מתתיהו אשכנזי בלוך, הנביא השבתיאי, ולפי זה יש לתקן כל פרשת סדר הזמנים וההסברות אצל מאן. העובדה שהשמות מתתיהו ובנימין זאב אשכנזי חוזרים כאן אחרי מאה וחמישים שנה, יכולה להיות מקרה ויכולה להתבאר גם בזה, שהנביא השבתיאי היה באמת מצאצאי בעל שו"ת בנימין זאב – ראו שלום, עמ' 177. אסף קיבל את טענתו של שלום, ובבראו לכתוב על אסנת ועל אחד ממכתביה המיוחס למאה הט"ז, העיר שכבר הוכיח שלום "שיש לאחר מכתב זה במאה וחמישים שנה" – ראו אסף, עמ' 123.

11 אביו של ר' שמואל היה ר' נתנאל הלוי, מקובל שחי בעיר ברזאן, אבל לא ברור אם בנו נולד שם או במקום אחר – ראו בניהו, עמ' כד-כו. עוד על בניה של משפחה זו, ראו צבר, עמ' 104-108; 124-123.

12 מאן, עמ' 511.

13 עמ' 483. וכך מעיר בראואר, בעמ' 148 הערה 3: "עלינו גם לזכור, שהיהודים הכורדים שומרים להם העתקות ממכתביהם, ובאופן זה יש ברשותם מעין מדריך לכתיבת מכתבים, מכתבידוגמה, שלפיהם יכולים לכתוב מכתבים חדשים להודמניות שונות". אין בכוחה של עובדה זו לרדות או אפילו לשלול את האפשרות שמשכילים ומלומדים, כמו אסנת, אביה, בעלה או בנה, לא כתבו את איגרותיהם בעצמם.

אין ספק שבראואר טעה בנוגע לרקעה הלמדני של אסנת וגם בנוגע לנסיבות ההיסטוריות הכרוכות בכך. לעומת זאת, בן־יעקב לא היסס לתאר את אישיותה בפשטות במילים הבאות:

אסנת אשתו [של ר' יעקב מזרחי], שהיתה למדנית, עמדה בראש הישיבה אחרי מותו ולמדה את התלמידים תורה ותלמוד. מתוך אגרת אשר שלחה לקהלות כורדיסטאן אנו רואים את כוחה הגדול בתלמוד, בשירה ובספרות העברית.¹⁵

למעשה, אין צורך להסתמך על דעות החוקרים הללו כדי להגיע למסקנה זו לגבי למדנותה של אסנת ומעמדה. הראיות לכך מגיעות מכיוון אחר לגמרי: בני דורה פנו אליה בכבוד הראוי לראשי ישיבה ולתלמידי חכמים. כך, למשל, ניכרים הדברים מתוך איגרתו של ר' פנחס חירי אל אסנת, הכתובים בנוסח מליצי מחורזו זה:

לכי ונשקי את ידה / כי אדונתיך והשתחוי לה.¹⁶
 ליד גבירתי / וצניף תפארתי, / כמוהר"ר אסנת, י"ץ¹⁷ ...
 וכל הפותח כתב¹⁸ זה מלבד אדונתי אסנת נר"ו,¹⁹ יהיה בנח"ש²⁰ אמן ...
 וגבירתי, / יונתי תמתי,²¹ / אמתתי ואמונתי, / ציצי ותפארתי, / אמי רבנתי, /
 אשר בר"ת זכרתי שמה, / יהי ה' אלוהיה עמה, / ויגדיל שמה, / אכ"ר²² אמן.²³

לאיגרת לקהילת יהודי עמידיה,²⁴ שנכתבה בידי שמואל בן ר' יעקב, בנה של אסנת, הוסיף זה האחרון את דברי התמיכה של הדיין מתתיהו בן בנימין זאב אשכנזי. בתארו את מצבה הכלכלי הקשה של הישיבה, ואת הזנחתה מצד הקהילות, כותב אותו דיין בלשון זו:

...על אשר זה כמה שנים, שעזבתם אותו ואת אמו, אשת חבר הדומה לחבר,²⁵
 שלא זכרתם אותם.²⁶

לאמיתו של דבר, אסנת מתארת את חייה ואת מצבה האישי בצורה מרשימה מאוד. לאחר פטירת אביה ירש בעלה את מקומו, ומילא את תפקידו כראש הישיבה במוצול;

15	בן־יעקב, עמ' 36.
16	על פי תהלים מה, יב.
17	יְשָׁרָה צוּרָה.
18	איגרת שלוחה, מכתב.
19	נְטִירָה רְחֻמָּנָא וּפְרָקָה או נצרה רם ונישא.
20	בגזרת נידוי, חרם, שמתא.
21	על פי שיר השירים ו, ט.
22	אמן, כן יהי רצון.
23	בן־יעקב, עמ' 205.
24	מאן, איגרת V, עמ' 515-519.
25	על פי עבודה זרה לט ע"א: אשת חבר הרי היא כחבר.
26	שם, עמ' 517.

לאחר שאף בעלה נפטר, המשיכה אסנת כראש הישיבה, בהוראה ובניהול. ממכתביהם של בני המשפחה ניכר שמעולם לא היו להם חיים שלווים: גם כשאביה הצליח, ויצא שמעו, ונעשה אהוב ומוכר כראש קהילות כורדיסטאן, הוא השקיע את כל התרומות שקיבל במוסדות החינוך שעמד בראשם, וכתוצאה מכך חי חיי דוחק.²⁷ לחצי הקיום נמשכו, וקשה היה לאסנת לקבל סיוע מספיק עבור הישיבה, ולא פעם היא שקעה בחובות גדולים ונקלעה לבעיות כספיות מדאיגות:

[פ]ה אשמיעכם עוד לענין צרתי ותפיסתי שתפסוני והממוני, אלו רומיים²⁸ רשע[ים]. כשנפטר הרב ז"ל שלחו מאצל קאצ'י – ר"ל,²⁹ שופט – ותפסו הבית ולקחו [ה]מפתח אלו הכופרים, ומכרו בי כל בגדי ובגדי בנותי יצ"ו.³⁰ אפלו ספרים] שהיו לפני. ונפלו עלי בחוב מאה קרוש³¹ ואין לי מנוסה ופליטה לשום מקום אלא רחמי שמים ורחמיכם שתרחמוני בעבור קבר אבא ז"ל והרב ז"ל, [ש]ל[א] תבטל תורתם ושם מאלו קהלות – שאני נשארת מלמדת תורה ומ[וכ]חת ודורשת לטבילה ולשבת ולנדה ולתפלה וכיוצא. ואני בוז הצרה ש[נ]פלו עלי כמה חובות ברבית סך הנזכר, ואלו מאה קרושים במ[...]. אותם, אין לי דבר למכור ולא בן גדול או שליח שיחזור לנו לקהל[ות]. ג"כ אין דרכה של אשה לחזור לקהלות, ש'נאמר: "כל כבודה בת מלך פנימה >מ< משב[צות]³² זהב לבושה" [תהלים מה, יד].³³

לפנינו ניבטת ומשתקפת תמונה מצוינת של המחסור, העוני והלחצים שעמדו בפניה של אסנת ואילצו אותה למצוא להם פתרונות הולמים. היא מכירה בכך שכאשה היא מוגבלת, מפני שמסוכן מדי היה לאשה להסתובב בין הקהילות ולגייס כסף. מצד שני, לא היה לה שום קושי לשמש ראש ישיבה, ותיאורה אינו מוצג כתלונה, אלא כתיאור מצב. בהמשך אותה איגרת היא מתייחסת לתחום הבית, ומתקבל הרושם שהיא מעולם לא יצאה מפתח ביתה. יחד עם זאת, ראוי לשים לב ללשון המליצית והיפה שהיא משתמשת בה, ולשליטתה המלאה בשפה העברית ובמקורותיה הספרותיים. באותה האיגרת, היא ממשיכה ומציינת:

ואני מיומי מפתח ביתי לחוץ לא יצאתי, בת מלך ישראל פ[ה] הייתי – מאן מלכי? רבנן! בין ברכי חכמים גדלתי, מעונגת לאבי ז"ל הייתי. שום מעשה ומלאכה לא למדני, חוץ ממלאכת שמים, לקיים מ'ה> שנאי<מר> "והגית בו יומם ולילה" [יהושע א, ח]. בעונות הרבים – לא היו לו בנים כ'י< א'>ם בנות.³⁴ וג"כ השביע

27 היו לו ישיבות בברואן, בעקרון, בעמידיה ובמוצול. "מפעלו העיקרי היה בלי ספק הרצת התורה ובכך פעל בשתי דרכים, העמדת ישיבות והרצת אגרות תוכחה לקהילות" – בניהו, עמ' לג.

28 הנוצרים. יש להניח שהכוונה לנוצרים הקתוליים מן הכנסייה האשורית (נסטוריאנים?), ראו מאן, עמ' 9.

29 רוצה לומר.

30 ישמרן צורן ויוצרן.

31 גרוש.

32 אצל מאן: משבצות; בנוסח המסורה: ממשבצות. 33 מאן, עמ' 510–511.

34 הלשון על פי במדבר כו, לג. האם ניתן לדייק ולהסיק מכאן שלאסנת הייתה אחות או היו אחיות אחדות, או שהלשון נמשכת בעקבות הסגנון ה"שיבוצי" המקראי ואין בסיס למסקנה זו?

את בן זוגי ו"ל לבלתי עשות בי מלאכה, וכן עשה כאשר ציוהו. [ו]מתחלה הרב הז"ל טרוד היה בעינו ולא היה לא פנאי ללמד התלמידים, כי [א]ני הייתי מלמדת אותם במקומו, עוזרת הייתי כנגדו. עתה בעונות הרבים] הלך הוא למנוחות / ועזב אותי והילדים לאנחות.³⁵

לפנינו תיאור של נערה יהודייה, בת לתלמיד חכמים, אשר בהיעדר יורש ממין זכר רכשה חינוך תורני כמו בן זכר. אין ספק שמדובר אף בנערה מוכשרת, אשר בעיני אביה מילאה את חלל ה"יורש" בהצלחה. התנאי שהיתנה הרב שמואל עם חתנו יעקב מזרחי הוא תנאי יוצא דופן ויוצא מן הכלל, ועשוי לעורר קנאה אצל נשים אפילו בימינו אלה. אך כללו של דבר, תוכנו ברור: אסנת קיבלה חינוך מסורתי תורני והוכשרה על ידי אביה להיות תלמידת חכמים. מסתבר שניקרו בפניה הזדמנויות אחדות למלא את ייעודה בתפקיד זה, הן בהיותה נשואה ואף לאחר מכן, בהיותה אלמנה.³⁶ אין אנו שומעים על סימני מאבק או רישומי מתח בקרב הקהילה או בשיבה, שנוצרו על רקע נוכחותה של אסנת או בכורדיסתאן – אביה ובעלה – שלאסנת היו כל הכישורים המתאימים והנחוצים, כדי להמשיך את מסורת אביה, לרשת את מקומו ולשמש כראש ישיבה.

באיגרת שחלקים ממנה צוטטו לעיל, המצב הקשה שבו אסנת מצאה את עצמה קובע את הנימה הכללית של התוכן, ונדמה לנו שהכוח הלירי המצוי בכתיבתה אינו בולט במיוחד. לעומת זאת, חלקה הראשון של האיגרת, מקדים ב"שיר פתיחה", ואפשר להבחין ממנו בכישוריה הספרותיים והפואטיים ולהעריך אותם כראוי.³⁸

35 מאן, עמ' 511.

36 קיימות דוגמאות רבות של אלמנות הנכנסות לתחומים "גבריים" והקהילה מקבלת אותן בגלל מצבן האישי. המקרה שלפנינו מתייחד בעובדה שאיש לא עירער על מעמדה של אסנת אפילו בהיותה נשואה!

37 הצעת ההסבר של צבר, ברזאני, עמ' 187, לגבי הגורם האפשרי להופעה של "רבנית" דווקא בקרב יהודי כורדיסתאן, נראית בעינינו בעלת נימה אנאכרוניסטית שאיננה הולמת את הנסיבות החברתיות של התקופה הנידונה בימי הביניים. מודל המעבר "החלק והטבעי" ממצב של "עקרת בית" למעמד של "רב וראש ישיבה" המוצג שם בידי כותב המאמר, אינו משקף את מציאות הנתונים הביוגרפיים הידועים לנו בתולדותיה של אסנת. ראו לעיל בדבריה האישיים של אסנת ביחס לתפקידה כ"עקרת בית", בפסיקה שלידי הערה 33.

38 השיר מובא להלן לאחר השוואה חוזרת עם תצלום כתב היד המקורי. השיר נדפס אצל מאן, עמ' 507-509, וכן בניקוד מלא אצל בנייעקב, עמ' 164-165.

וַנְּבֹנִים⁴⁰ יֵאָזִינוּ אֵלַי⁴¹
 צִירֵי מַחְלָתִי אֲשִׁמֶעַ אֹהֲלֵי יִשׁוּב כְּחֹזִי, חֵילִי
 עַל תּוֹרָה אֲזַעַק אֲנֶאֱקָה
 נִתְּפָסָה נִיצוּץ מְאִיר, תּוֹף עֲנַן מְעוֹן מְקַהֲלִי
 אֶפְסוּ מוֹשְׁכֵי עֵיוֹן, אִישִׁי
 נִסְגְּרוּ שְׁעָרֵי הַבֵּינָה, לֹא נוֹדְעוּ אַרְחֵי וּשְׁבִילֵי
 הַדּוֹר אָפֵל, אֵין מוֹכִיחַת,
 אֲנִי עֲמַדְתִּי בְּמַצַּב צְרוּת הַקִּיפוּנִי אֶת יְדֵי, רְגְלֵי
 5 אֲזִ אֲצִיב דִּינִים בְּפִלְלִי
 גַם סִגְרָתִי הַנִּפְרָצוֹת, מְדַרְשׁ וְתַפְלָה בְּגִלְלִי
 הַרְבּוֹת עוֹנֵשׁ שְׁלִי [ע]לִי
 הַצִּיגוּנִי רִיק, הַפְּשִׁיטוּ אֶת שְׁמַלְת אֶדְר וּמְעִילִי
 כִּי צָרוּ אֵלַי, אֵלַי לִי
 וְלָמִי מְקֻדְּשִׁים אֶפְנֶה, לְנִדְיָבִים רוֹפְאֵי מַחְלִי
 אֶתֶם חֲסִידִים, חֲמֻלְרֵנָא אֵל תּוֹרַת אֵלִי, צוּרֵי פוֹעֵלִי
 לֹא אֵל הוֹדִי אוֹ תוֹעֵלְתִי, הִיא בְּכִייתִי אוֹ תוֹלְלִי⁴²
 גַם לֹא אֵל צוֹרֵךְ בֵּיתִי, אוֹ
 אֵל מְלַבּוּשֵׁי וּמְאָכְלִי
 אֶף אֵל קִיּוּם הַמְּדַרְשׁוֹת, שְׁלֹא יַפּוּץ מְנֵי חֵילִי
 10 חֵילִים אֲגַבִּיר אֵל תּוֹרָה, עַל־זוֹאת, מְתַנֵּי מְלֵאוּ חֲלָחְלִי
 אֲקִים סֶפֶה הַנּוֹפְלֵת, אֲסִירָה אֶת כָּל מַבְדִּילִי
 עַל־זוֹאת, יִחַרְד כָּל אִישׁ מִשְׁפִּיל, גַּם נְבוֹן יִחַרְד לְמַלּוּלִי
 אִם עֲשִׂיר אִם עֲנִי, יִשְׁלַח צָרִי אֵל לְבִי וּלְכַסְלִי
 אֶפְס עוֹזֵר, סוּמָךְ אֵין, גַּם אַח קְרוֹב מְגוֹאֲלִי
 אֶף לְנִדְיָבֵי יִשְׂרָאֵל, אֵל הָרִי עוֹרְתֶם אֲשֶׁא קוּלִי
 הַרְבֵּה מוֹטִים אֵל הַהֶרֶג הַצִּלְתֶּם, הַתִּירוּ שְׁלֵשְׁלִי
 שְׁלֹא תִכְפֶּה גַחְלַת הָהָר נִיצוּץ דּוֹלֵק בּוֹף שִׁיכְלִי
 וְחֵייתָה נַפְשִׁי בְּגִלְלִי וְחֵייתָה נַפְשִׁי בְּגִלְלִי

39 כך בכתב היד. לפנינו שיר שקול במשקל שמונה התנועות ("פשוט") ובכל צלעית ארבע הברות ("מרובע"). השוואים הנעים אינם במניין ולעומתם החטפים נמנים לעיתים במניין ההברות. וראו עוד מאן, עמ' 507 הערה 121.

40 בכתב היד: ונמנים.

41 בכתב היד: אלי.

42 במשמעות "לילתי" המקבילה ל"בכייתי". על פי מופעה הבודד במקרא, תהלים קלו, ג, וראו פירוש ראב"ע על אתר.

15 אַעֲשֶׂה חֵיל, אַרְבָּה, כִּי
 אֶל דְּמַעְתִּי אֶל תַּחֲשׂוּ יִשְׁשׂוּ נָא כָּל חַלְיָלִי
 בְּאֵתִי בְּכֹתֵב מִשְׁאָלִי
 וְזָכוּתְכֶם נְאֻדְרַת עַד רַוּם שְׁחַק, אֶל רֹאשׁ מְגֻדְלִי
 קָרַן הוֹדְכֶם לְגִדּוּלִי, שְׁמֶכֶם יוֹחַק בְּמָרוֹם שְׁחַק,
 אִם יְפוּצוּ תַלְמִידֵי אֶל תַּבֵּל, מֶה הֵם יוֹמִי, לִילִי
 לְכֵן שְׁמְעוּ הַחֲסִידִים אֲנֹשִׁי צְדָק הָאֲזִינוּ אֵלַי.

בסגנונה האישי מבקשת אסנת תמיכה כספית בישיבה שבניהולה, וכפי שנהג אביה אף היא אינה מבקשת עבור הצרכים האישיים שלה אלא עבור "קיום המדרשות". בשיר אין פרטים אישיים לגבי חייה או תלאותיה; ישנה פנייה אישית ישירה לחכמים, לצדיקים, לנבונים, לאנשי צדק ולנדיבים, האמורים לתרום מכספם לישיבה ולתמוך בה מבחינה כלכלית.

איגרת נוספת מפרי עטה של אסנת מתפרסמת להלן בנספח ולא היתה ידועה עד כה. האיגרת מלווה ב"שיר פתיחה" מחורו, לאחריו קטע מליצי של דברי שבח אל הנדיב הנמען, ולבסוף – דיון בעניינים שונים הקשורים לישיבה ולאותו פטרו, ושם מתבהרים מספר דברים; בחלק הפרוזאי של האיגרת, נחשפים מתחים בקהילה ושוב רואים את התלות של הישיבה ומנהליה בפטרונים או בתורמים, ובמקרה זה גם בשליחים המתווכים בין ראש הישיבה לבין התורמים. מסתבר שאסנת היתה אמורה לקבל מכתב מפטרו עלום שם, שהתגורר בצפון עיראק, יחד עם משלוח של אתרוגים, וליהנות ממכירתם. ברור שהמשלוח הגיע למוצול לפני חג הסוכות, אבל השליחים לא דיווחו דבר לראש הישיבה עד פרשת "ויצא יעקב", דהיינו בסמוך לחנוכה, כלומר חודשיים או חודשיים וחצי לאחר מועד המשלוח. כיוון שהסתירו ממנה את הפרטים ואת העובדה שהמשלוח הגיע יחד עם מכתב מן התורם, נראתה אסנת ככפוית טובה. עד לאותה השעה נצטיירה אסנת בעיני אותו פטרו כמי שמכירה בנדיבותו, ולכן התביישה שניתן היה לפרש את מעשיה בצורה כה שלילית. היא פנתה לאיש שלדעתה היה האחראי לדבר, וזה האשים את חברו (מוסא גלבי) אשר יזם את הרעיון להסתיר ממנה את מכתבו של הפטרו. הם תכננו לבדוק את מחיר האתרוגים בשוק ולמסור לה את הכול רק לאחר מכן. אסנת מספרת שהיא נזפה בהם על כך בלשון חריפה; והיא מתנצלת שנית על העיכוב המיותר, ומשלבת בדבריה תוכחה ומוסר בנוגע למידה הרעה המתגלה מעצם התנהגותם, כדרך מנהגם של תלמידי חכמים. חלקו האחרון של המכתב מתייחס לנדבנים אחרים. לדאבונו המכתב לא נשתמר בשלמותו, והוא נותר מקוטע, ובשל כך אין הפרטים העולים שם, נהירים די הצורך. אף על פי כן, תעודה זו כולה רק מחזקת את התמונה שכבר נצטיירה: אסנת ברזאני מזרחי היתה תלמידת חכמים.

שאר המידע המתייחס לאסנת שייך למסורות שבעל פה ולאגדות שהילכו בקרב בני העדה; חלקן הועלה על הכתב ואף שימש כסגולה להגנה מפני מזיקים באמצעות קמיעות. כך, למשל, בן־יעקב מזכיר ש"מפי כמה זקנים שמעתי כי במוצל יש כתיב ספר משלי,

המיוחס לה או לבעלה ואף משמש כ'סגולה'".⁴³ הוא עצמו איתר אגדה עממית שנכתבה במקורה בערבית יהודית,⁴⁴ והביאה בספרו בתרגום עברי; ושני חלקים לאגדה:

א – אסנת בת הרב שמואל אדוני (בראזאני) הייתה אישה חכמה ותורנית גדולה. היא למדה את חכמת הקבלה ותעש לה שם גדול בנסים ונפלאות. אחרי שילדה לבעלה בן אחד ובת אחת, התפללה לה שיחדל להיות לה אורח נשים, כדי שתוכל לעסוק בתורה הקדושה ובטהרה. ה' נתן לה את שאלתה.

המשפט הראשון קובע את העובדות: היא חכמה ותורנית גדולה, וכמו אביה התעסקה בניסים ובנפלאות. לכן אין זו הפתעה לגלות שהעם ייחס לה תכונות או מעשים על-טבעיים. הדבר המפליא הוא שהקהילה קיבלה אותה כראש ישיבה בלא כל עירעור, ואין כל רמז בתעודות שעצם היותה אשה מנע ממנה לשמש כמנהיגה או לקבל סמכות רוחנית בקהילה. מעניין אפוא שרק באגדות עולה שאלת המיניות שלה ונוטלת בהן חלק – דווקא גיבורת האגדה היא שמוצאת את נשיותה כגורם מפריע לפעילותה, אך מיניותה אינה מונעת ממנה לממש את עצמה. כאן קורה הדבר העל-טבעי: המחזור שלה נפסק. ומדוע? כדי שתוכל להקדיש את עצמה לתורה וללימודה. שוב, היה נראה לעם שחכמה כמוה תקדיש את עצמה לתורה. אין זה חשוב שיש בסיפור חוסר דיוק בפרטיו – הרי ידוע לכול מתוך דברי האיגרת, שנכתבה במו ידיה, שהיו לה בנות ולא רק בת אחת. בחלקה השני של האגדה ניתן לאתר ולפגוש שנית בסגנון את שאלת מיניותה של הדמות הנשית ושל פלאיותה:

ב – ואסנת הייתה יפת תואר ויפת מראה. ויהי היום ותעל אסנת על הגג לשטוח את בגדי הכביסה שלה וירא אותה גוי אחד ונפשו חשקה בה. ויהי בחצי הלילה ויתגנב הגוי אל הגג ולבו יחשוב עוון לו על הרבנית. מיד קראה שמות של קדושים והגוי נשאר תלוי על קירות הגג מבלי שיוכל לזוז ממקומו. ויהי בבקר ויודע הדבר. קהל רב של אנשים הצטופפו וחזו במחזה נפלא זה. כל מאמציהם להזיז את הגוי ממקומו עלו בתוהו. הדבר הגיע לאוזני הוואלי – הפחה של העיר – והוא בעצמו בקש מאת אסנת הרבנית לשחרר את הגוי. אך היא סרבה באומרה לו: "אלו גוי זה בא אלי על מנת לגנוב חפץ מחפצי ביתי כי עתה החרשתי; אך הוא בא אלי מתוך כוונה לפגוע במוסר ולכן ישאר תלוי במקומו". המושל נשבע לה שאם תתיר את הגוי החוטא יענישהו כיאות לו ויתלהו לעיני כל. באותה שעה שחררה אסנת את הגוי, תלו אותו על עץ, וכל אנשי העיר ראו כן תמהו.

43 עמ' 37 הערה 49.

44 היא מופיעה "בראש כתבייד הספר 'סגולות וקמיעות' להרב אהרן בראזאני (הנ"ל), שנמצא בידי בנו יצחק, מבגדאד" – ראו ב'יעקב, עמ' 37 הערה 50. הניסיון לאתר את המקור הערבי לא הצליח; לאחר שיחה טלפונית עם ד"ר ב'יעקב נתברר לנו שבעלי כתב היד לא הותירו בידו עותק של אותה אגדה בלשונה המקורית; בינתיים נסתלקו אותם בעלים מן העולם, ואיש אינו יודע מה עלה בגורלו של המסמך.

כאן מזכירים לראשונה את תכונותיה החיצוניות, את יופיה. בניהו מצא איזכור למראה היפה של אביה, הרב שמואל;⁴⁵ לכן במקרה הנידון, נראה לחשוב את התיאור כאמין. לדאבונו, האמינות קורסת במשפט הבא, המציג את אסנת תולה כבסים, שכן כמו ידיה המלומדות הסבירה כיצד היתה פטורה מלעשות מלאכה. רק מפני שמדובר באגדה, ניתן לצפות לגילויי התרחקות מן המציאות!⁴⁶

אסנת, אשה פלאית העושה ניסים, מפגינה את כוחותיה בעילות באמצעות קריאה בשמות של קדושים. בתור מנהיגה ואשת־דת, ודאי שתצא במחאה גדולה נגד הגוי ונגד כוונותיו לביצוע זממו; בתור אשת מוסר ותורה, אין זה מפתיע לגלות בסיפור את דרישתה של אסנת מן הפחה של העיר למצות את העונש החמור ביותר עם הגוי. בד בבד, שוב עולה נושא מיניותה והפעם מכיוון אחר: האישה נחשפה בחולשתה – הרי הגוי התכוון לאנוס אותה! ראש הישיבה, שמילאה תפקיד של גבר בעולם הישיבה הגברי, חייבת להתמודד עם ניסיון לחדור לחיי הפרט שלה בצורה הבוטה והטראומטית ביותר.

המסורת העממית של יהודי כורדיסטאן, לא זו בלבד שהיא מגינה על מעמדה של אסנת (הואיל וכבודה לא נתחלל, מפני האונס שלא התבצע), אלא היא עוד מייחסת לה את התכונות הקלסיות של הצדיקים. אסנת מצליחה גם באמצעות עשיית ניסים וגם על ידי דרישתה לאכוף את החוק בחומרה. לפנינו כאן תופעה מעניינת ביותר: המציאות ההיסטורית מלמדת כי העם קיבל אותה כיורשת של אביה ושל בעלה בלי היסוס ומבלי להתייחס למגדר, אבל בעולם המדומה שלו, אין המסורת העממית מסוגלת להתעלם מן המיניות שלה.⁴⁷

סופו של דבר: הגם שהתיעוד מוגבל בכמותו, הוא אינו מוגבל באיכותו.

45 "רב היה כוחו בהסברה ושיכנוע ומראה פניו כבש לבבות. עליו כותב ר' יעקב ב"ר אברהם מלאך כדמות אדם פניו מזהירים" – ראו בניהו, עמ' לג, ועוד שם בקינה עליו, עמ' קי שורה 10.

46 אנו מודים לקורא מאמרנו על שהיפנה את תשומת הלב להסבר שונה לאגדה הנ"ל מתוך זווית ראייה אחרת. ואלה דבריו: "את האגדה על אסנת ניתן לפרש גם מזווית ראייה פולקלורית־פסיכולוגית. האגדה משתמשת באסנת כדי ליצור דמות של אישה אידאלית, מסורתית (נשואה, אם וכר) מחד גיסא, אך גם עצמאית, חכמה ראשת קריירה מאידך גיסא... אפשר לפתור את 'הסתירה' בין זה שענת [צ"ל: שאסנת] תולה כביסה לבין זה שלדבריה היתה פטורה מעבודות הבית, אם נאמר שהכביסה כאן מסמלת את טהרתה, בניגוד למחשבות הרעות והמכוערות של הגוי שעמד לאנוס אותה; והוא ניתלה ממש על אותן קורות (בתרגומו של בן־יעקב, עמ' 37: קירות!) (הגג), כדי שהכול יראו את הניגוד בין הטהרה והכיעור".

47 בחתימת דבריו של צבר, ברזאני, עמ' 188, מעלה כותב המאמר שש תכונות בדמותה של אסנת כמודל נשי מופתי. עם זאת, קשה לנו להסכים עם מסקנתו הגורפת, שאין האגדה משקפת אלא את משאת נפשן של נשים רבות ברחבי העולם, מדעת ושלא מדעת.

איגרת בלתי נודעת
מאת הרבנית אסנת ברזאני

האיגרת שלהלן מתפרסמת כאן לראשונה.⁴⁸ היא מצויה בתוך כתב יד של ספריית בית המדרש לרבנים באמריקה שמספרו 906.49 מספר סרט הצילום במכון לתצלומי כתיב יד שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי הוא – ס' 24129.50 כתב היד עצמו מחזיק קרוב לשבעים וחמישה דפים, וברובו מצוי "פירוש התורה לרבינו יעקב בן הרב רבינו אשר ז"ל והם טעמי המסורת ופרפראות וגימטריאות שלסדר".⁵¹ נוסף להעתקת הפירוש הנ"ל, ליקט המעתיק תעודות קצרות שונות וצירפן להעתקתו בראשית כתב היד ובסופו.⁵² בדף 74 משני עבריו נמצאת איגרת הרבנית אסנת ברזאני. ניכר היטב, כי איגרת זו הוספה אל תוך כתב היד בסופו והודבקה שם בטרם נכרך סופית, אך למרבה הצער לא נשתמר סיומה של האיגרת. באיגרת שלושה חלקים:

א. שיר פתיחה בלתי שקול, בן 23 בתים ו"בחריזה מברחת" בלתי קבועה בהברות – יע' / יע'. השיר הוא שבח והלל לנדבן "המזיל זהב מכיסו" ותומך בישיבתו של הרב ובתלמידיו. הוא מפליג ומונה את מעלותיו התרומיות של העשיר, ושוטח את ברכותיו לפי מיטב "שירת השבח" העברית למן ימי השירה בספרד ולאורך תקופת ימי הביניים במזרח. מחבר השיר הוא לא אחר מאשר ר' שמואל ברזאני, אביה של הרבנית אסנת, ושמו הפרטי חתום בראשי חמשת בתיו הראשונים של השיר.

ב. פרוזה מליצית מחורזת ממשיכה מיד את השיר בדברי קילוסין לאותו נדיב עלום-שם, "משובצת" באיזכורים מקראיים וחז"ליים שונים (המזכירים את סגנון ה"מקאמה" העברית). אין ספק שמחברה תלמידת-חכמים מובהק הבקי בחדרי תורה ובסגנון ה"איגרתנות הנמצלת", ונראה שמנוסה הוא במלאכה זו. אין אפשרות פנים-טקסטואלית להכריע בשאלה, אם חלק זה הוא מפרי עטם של אסנת, של אביה או אפילו של בנה.

ג. איגרת הרבנית אסנת (להלן, שורה 16 עד הסוף) – בחלק זה מתגלה סגנון כתיבתה האישי של אסנת. תוכן המכתב כרוך בנימה מתנצלת ומלווה בדיווחים ל"ידיד הישיבה"

48 תודתנו נתונה לספריית בית המדרש לרבנים באמריקה על שנתנה לנו את הרשות לצילום המקור ולפרסום הטקסט.

49 מספרי הקטלוג הקודמים של כתב יד זה בספרייה הנ"ל הם: JTS, Lutzki 906 – ENA 1227.

50 האיגרת נמצאת בדף 74 א-ב.

51 דפים 3 ב-73 ע"א: הפירוש נפסק בדף 70 ע"ב (אמצע פרשת "והיה כי תבא") וממשיך בדף 72 ע"א (אמצע פרשת "האזינו").

52 "לקט" זה כולל את הפריטים הבאים: א – שריד קדום מתוך מגילת שיר השירים במבנה של תרגומי ה"שרח" מן המזרח (דף 1); ב – רישומים מסחריים בכתיבה מזרחית בלהג הערבי-היהודי הבבלי (דף 2 ע"א); ג – רשימת גמטריאות לזיכרון (דף 3 ע"א); ד – הערה קצרה מאת מעתיק כתב היד (דף 71 ע"ב); ה – שריד קצר ממדרש על ד"ה: "וירא פינחס בן אלעזר" (דף 73 ע"ב); ו – בכתב היד שני עמודים ריקים (דף 2 ע"ב ודף 71 ע"א).

במעברים חדים מ"דיבור ישיר" ל"דיבור עקיף". אופי הכתיבה ניכר בלמדנות שבו כדרכם של תלמידי חכמים הנוקקים בדרך הילוכם המליצית למקורות מקראיים וחז"ליים. דומה עוד, שהשפעת הערבית ניכרת היטב בחלק מאוצר המילים ובמבני תחביר שונים המתגלים בסגנון הטקסט ומשייכים אותו אל הרובד הלשוני המכונה "העברית המשוערבת" של ימי הביניים.

א.

שיר פתיחה

[מאת ר' שמואל ברזאני]⁵³

[דף 74 ע"א]

מָאוֹר שְׁמֵשׁ מִנִּי אֶזֶל וּפָה לֹא הִרְגִיעַ	שְׁמֵשׁ שְׁמֵשׁ, מֵהִתְעַלָּה וּמֵהִתּוֹפִיעַ
וְלִבִּי מִשְׁמָשׁוּ בְּאִפְיָהּ יִמְשָׁשׁ וַיִּפְגִּיעַ	מֵהִי־וַעֲיָלוּ נִצּוֹצֶיהָ, שְׁמֵשׁ, לְעֵינַי
וְגַם אוֹר דִּיד־יַעֲקֹב יָאִיר וְעוֹד יִכְרִיעַ	וְנִצּוֹצֵי הַשְּׁמֵשׁ לְעֵינַיִם יָאִירוּ כַּמְנוּחָה
וְגַם לִבִּי עַל שְׁמוֹעַתָּה יִסּוֹג אַחֲרַי וַיִּרְתִּיעַ	אַמֵּת, דְּשָׂאִים יִבְשׁוּ בְּמִנוּעַ מֵהֶם הֶרְבִּיב
וְלֹא תִמְנַע מִמֶּנִּי הָאוֹר הַבְּהִיר הַמּוֹפִיעַ	5 לְכֵן הִידִיד, הַגִּידִינִי שְׁלוֹתָהּ וְאַתְּבַשֶּׁר
וְאִם לְחֶסְדִּי רְצוֹנְכֶם לִידַע וְלֵהוֹדִיעַ	בְּנֵי עוֹלָם, אִם לְשֵׁם הִידִיד תִּשְׁאָלוּ
וְגַם לְחֶסְדִּי מַעֲשֵׂי יְדִיו מִגִּיד הֶרְקִיעַ	דְּעוּ, בְּנֵי תֵבֵל לְטוֹבוֹתֵינוּ מְסֻפְּרִים
וְגַם נִקְיוֹן לִבִּי יוֹם לְיוֹם יִבִּיעַ	לִילוֹת לְלִילוֹת תּוֹם כְּפִיו יִחַוּ
וּבְפִיו גִּנוֹת נְדִיבוֹת יִשְׁתּוּל וַיִּזְרִיעַ	כְּרַמֵּי מַחֲסֵד וְתוֹם נְטוּעִים
אֶף לְנִגְדוֹ כֹּל נְדִיב לִירִיכוֹ צוֹלַע	10 נְדִיבֵי הַזְּמַן חֲשׂוּבִים נְדִיבִים לְהִתְפָּאֵר ⁵⁴
וְחוֹלָה מִבְּלֵי מְזוּרוֹ יֶאֱנַשׁ וַיִּפְרִיעַ	אֶף בְּנֵי גִלְעָד לְצָרֵי יְדִיו יִתְאוּ
וּבְיַד נְדִיבוֹתָיו יָמִים יוֹסִיף אוֹ גוֹרְעַ	כְּאֵלוּ בְּתוֹךְ אֲצַבְעוֹתָיו ⁵⁵ חַיִּים <טְמוּנִים> ⁵⁶
תִּשְׁאָלֵי מִנְדִיב בְּחֶסְדִּי וְאוֹתָהּ יִשְׁבִּיעַ	אֲדַמָּה, לְמָה תִּשְׁאָלֵי מַעַב מְטָר?!
הֲלֹא נְדִיב יַעֲלֶה לְכֶם נַחַל נוֹבַע	זְרוּעֵי גְּנָה, חֲדָלוּ מִמֵּי גְבִים!
וּמוֹצֵא שְׁפָתָיו יִשְׁמֹר וְלֹא יִפְרִיעַ	15 גִּשְׁמֵי יִקְדָּמוּ אֶת נְשִׂיאָיו
לֹא אָמְרוּ: "מֵה־נִּשְׁתָּה?" אוֹ לְצַעֲקוֹ וְלֵהֲרִיעַ	וְאֵלוּ בְּנֵי מִדְבָּר רָאוּ מְתִיקוֹת מִימּוֹ,
וּפְעַם מְקַבֵּל וּפְעַם מִשְׁפִּיעַ	וְנַחַל וּמִנְחִיל טוֹבָה לְזוֹלָתוֹ
פּוֹתַח אֶת יְדָיו וְלִכְלֹחַ חַי רְצוֹן מִשְׁבִּיעַ	מִבְּרַכְתּוֹ יְבוֹרֵךְ כָּל אִישׁ וְאִישׁ
אֶף כִּי בִקְהֶלְתִּי יִטַע וַיִּזְרִיעַ	פְּנִינֵי מִתְּנוּתֵינוּ ⁵⁷ בְּכָל קְהֵלוֹת זְרוּעֵים ⁵⁸

53 אביה של הרבנית אסנת ושמו הפרטי חתום באקרוסטיכון בחמשת בתוי הראשונים של השיר.

54 בזמן ההעקקה נדבקו האותיות אליף ורי"ש. המעתיק תיקן את הדבר בהגיהו בשוליים השמאליים: "א".

55 בכתב היד: אצבעות נדיבותיו.

56 תיבה זו תלויה בכתב היד.

57 בכתב היד: מתונתיו.

58 בכתב היד: זרועי.

20 טַעַם־נָא, גְבִיר, מוֹמֶרֶת לְבָבִי
מִמָּשִׁי חֲרוּזֵי עֲשֵׂה לָהּ כְּתַנֶּת
תְּנֹכָה, תְּרַבָּה יָמִים
פְּאָרְזִים יִגְבֶּה קוֹמַת שְׁלוֹמֶיךָ
מִלֵּא כְרִיֶסְךָ מִמַּעַדְנֵי וְאֵל תְּהִי מוֹנֵעַ
וּכְבוֹדֶם עַל תְּפָאֶרֶת מְעִילָה יְהִי שׁוֹרְעֵי⁵⁹
וְחִסְרוֹנָה יְמֵלֵא אֵל וְאֵל מוֹנֵעַ
עַד אֲשֶׁר בָּהּ יְרוּם קוֹמַת הַזְּמַן הַפּוֹרֵעַ

1. לא הרגיע: על פי דברים כח סה. 2. באפילה: על פי דברים כח כט. 4. דשאים: על פי דברים לב ב. 5. האור הבהיר: איוב לו כא / המופיע: הזורח והמאיר, על פי דברים לג ב; איוב לו טו. 7. מספרים: על פי תהלים יט ב. 8. לילות ללילות: על פי תהלים יט ג. 10. ליריכו צולע: על פי בראשית לב לב. 11. בני גלעד: על פי ירמיה ח כב; מו יא / יאנש: ש"ב יב טו. 14. זרועי גנה: על פי ישעיה סא יא / נחל נובע: משלי יח ד. 15. גשמי: על פי משלי כה יד / ומוצא שפתיו: על פי דברים כג כד. 16. מה נשתה: שמות טו כד. 18. מברכתו: על פי ש"ב ז כט / פותח את: על פי תהלים קמה טז. 20. מלא כריס: על פי ירמיה נא לד. 21. עשה לך: על פי בראשית לו ג. 22. תרבה ימים: על פי איוב כט יח / וחסרונו ימלא: על פי ירושלמי, ברכות פ"ב ה"ח; רמב"ם, משנה תורה, הלכות אבל, יב, יב. 23. כארזים: על פי יחזקאל יט יא; עמוס ב ט.

ב.

[פתיחה מליצית חרוזה]

[1] וְעַתָּה יִמְצָאךָ כְּתָבִי / פְּנוּרֵי וְעוֹגְבֵי / בְּשִׁמְחָה וְאַתְוָה. עֲתָה אַתָּה בְּרוּךְ־ה'
מְבִטְחִי [2] לְמַצוֹר / וְעוֹרֵי הַנְּצוֹר / בְּאֶפְסֵי לִי הַעֲזוּב וְהַעֲצוֹר / וְלֹא אָדְאָגָה כִּי
אָרְעָבָה, [3] כִּי אַתָּה לַחֲמִי. / וְלֹא אַתְּבַהֲלָה כִּי אֶצְמָאָה, כִּי אַתָּה מִיָּמִי. / וְלֹא
הַשְּׁבִית לָנוּ גּוֹאֵל / כָּל [4] אֶתְאָב וְאוֹאֵל / וּמַה־יִּסוֹד חֲזָק כִּי בְּנִיתִי / וְאֶרְמוֹן כִּי
הַצְּבִיתִי / הַאִישׁ אֲשֶׁר לוֹ הַקְּמַתִּי / [5] וְדַגְלֵי הַרְיָמוֹתִי / וּפְרִיָו כִּי טַעַמְתִּי / נַח
5 לְבָבִי וְשִׁקְטָה רְתִיחְתִּי / לְקוֹלֹא⁶⁰ גְּעִימוֹת מוֹסְרֵי / [6] וְעַל קוֹשֶׁט דְּבָרָיו / וְעַל
טוֹב הַנְּהַגוֹתָיו / וְתַכְסִּי אֲשׁוּרוֹתָיו. / בָּהֶם אֶתְפָּאֶרָה לְנֹגֵד [7] אַחִי וְשִׁכְנֵי /
וְאֶנְיָפָה רֵיחַ שְׁמוֹ בְּאָף זַקְנֵי וּסְגָנֵי, / עַד אֲשֶׁר לְבָבִי בַחֲשָׁקוֹ הַבְּעֵרְתִּי / [8] וּמִדְרָךְ
אַבְקֵי רְגְלוֹי⁶¹ / לְאַבְקַת־רוּכְלִי שְׁמַתִּי. / וּבִטְרָם יְבוֹאוּ פְעֻמוֹתָיו / עַד לֹא וְרָחוּ [9]
10 שְׁמֵשׁוֹתָיו, / אַחֲזוֹת רְעֵי תְאֻבָהוּ / וּפְצוּ פִיהֶם וּנְדָרוּהוּ / כְּעֵינִי לְשִׁמְשׁ שְׁנִפּוּהוּ /
כְּמָטָר [10] לְגֹז וְחִלּוּהוּ / עַל אוֹדוֹת נְדָרָיָה וּמִתְנוֹתָיָה / אֲשֶׁר הִגְדַּלְתָּ עָלַי לְשׁוֹנֶיָה /
דְּבַשׁ וְחֶלֶב [11] תַּחַת לְשׁוֹנֶיָה / נוֹטְפוֹת מֵרַע עוֹבְרֵי שְׁפַתוֹתָיָה / אֲשֶׁר פָּצִיתָ פִּיהָ
וּנְדָרְתָּ לְאַלְקֵי (!) יִשְׂרָאֵל [12]. [דר.....רע] / [בג]מול וְיִתְרוֹן / גְּמוּרָה אֱלֹהֵי

59 כך בכתב היד. במשמעות "שורע", מתפשט.

60 האות וא"ו תלויה בכתב היד.

61 בכתב היד מנוקד: רגלו.

אֶהְרֶן⁶² / [דף 74 ע"ב]: [1] תּוֹרַת אֲמַת הַיְתָה בְּפִיָּהוּ / אֲזוֹר הַצֶּדֶק אֲזוֹר
בְּמוֹתְנִיָּהוּ:⁶³ 15

ג. [גוף האיגרת]

וּמַעֲתָה לִיהוִי יָדִיעַ [2] לַמַּעֲכָת⁶⁴ מַעֲנִין כְּתָב שֶׁשָּׁלַח לִי כְּבוֹדָךְ עִם אֶתְרוּגִים; לֹא
מִסְרוּ הַכְּתָב לְיָדַי [3] עַד שֶׁבַת "וַיֵּצֵא יַעֲקֹב". כִּינֵן שֶׁרְאִיתִי אוֹתוֹ, תִּמְהַתִּי
וְשָׁלַחְתִּי אַחֵר מִי⁶⁵ יְדִידִי וְנִתְקוּטְטָתִי [4] עִמוֹ. אֲמַרְתִּי לוֹ: "אֵלֹהִי מַה מַּעֲשִׂים הֵם,
אֲשֶׁר אַתֶּם תַּעֲשׂוּ בִּי? וּמַה הַמַּעַל הַזֶּה אֲשֶׁר [5] אַתֶּם מַעֲלֵתֶם בִּי? אֵיךְ יִשְׁלַחוּ
לִי ק"ק⁶⁶ עֲאֵנָה, יַע"א,⁶⁷ כְּתָב קוֹדֶם חַג הַסּוּכוֹת וְאַתֶּם [6] תַּעֲלִימוּהוּ מִמֶּנִּי וְלֹא
תִּגְדּוּ לִי עַד עֲתָה, לְפִי שֶׁהֵייתִי שׁוֹלַחַת תְּשׁוּבָתְךָ. אוֹי לְאוֹתָהּ [7] בּוֹשָׁה וְאוֹי
לְאוֹתָהּ כְּלִימָה!" א"ל מ' יְדִידִי: "לֹא הָיָה עוֹנֵי אֶלָּא עוֹן שִׁי⁶⁸ מוֹסָא [ג] לְבִי הָיָה.
[8] הוּא לֹא הֵנִיחַ לְמִסּוֹר כְּתָב לְיָדְךָ. צוּנִי: 'אֵל תִּגְלָה לָּהּ, עַד שֶׁנִּרְאָה אֵיךְ יִהְיֶה
דְּמִי [9] הָאֶתְרוּגִים וְאִח"כ נִגְלָה לָּהּ וְנִמְסוֹר כְּתָב לְיָדֶיךָ". גַּם אֲנִי תוֹרַתִּי לוֹ:
"או"ל:⁶⁹ 'לֹא בְּסִבִּי [10] צִיָּצָה וְלֹא בְּדַרְדְּקֵי טַעֲמָה; וְכִי מוֹשַׁל הֵייתִי לְאַסּוֹר
אֲתֶכֶם וְלִקְחַת מִכֶּם הַמַּעוֹת [11] בְּחוּזוֹק? זֶה מַה דַּעַת הָיָה? דַּעַת גְּרוּעִים
וְתַעֲתוּעִים! אַתֶּם הָיָה לָכֶם לְמִסּוֹר כְּתָב [12] בְּלִבְךָ לְיָדִי; וְאִח"כ רְצוֹנְכֶם הָיָה כָּל
זְמַן שֶׁהָיָה גּוֹפֵל הַמַּעוֹת בְּיַדְכֶם וְאִח"כ הֵייתֶם [13] נּוֹתְנִים לִי הַמַּעוֹת". לְפִי
שֶׁשָּׁלַח כְּבוֹדָךְ לְיַנְתֵּן לִי מִדְּמֵי אֶתְרוּגִים ג' קְרוּשׁ. וְעֲתָה [14] רְצוּנִי שֶׁאֶלְתִּי
וּבִקְשָׁתִי, שִׁישָׁלַח כְּבוֹדָךְ אֶצֶל מוֹסָא גַלְבִּי וְלִמ' יְדִידִי וְתַצּוֹנִם, פָּעַם [15] אַחֲרַת אֵל
יַעֲשׂוּ בִי כִּף! אֵיךְ⁷⁰ יִשְׁלַח כְּבוֹדָךְ כְּתָב מִחַג הַסּוּכוֹת וְהֵם יַעֲלִימוּהוּ מִמֶּנִּי? [16]
זוּ מִדָּה אֵינָה דְרָךְ אֶרְצֶךָ. אֵינָה מִדַּת נִכְבְּדִים! מִזֹּו הַסִּבָּה נִתְבוֹשְׁשָׁה תְּשׁוּבָתִי⁷¹ [17]
וְלֹא הֵייתִי יוֹדַעַת, שֶׁשָּׁלַח לִי כְּבוֹדָךְ כְּתָב אוּ דְבָר.

62 מִיד אַחֲרֵי תִיבָה זוּ בִּכְתַב הַיָּד נִרְשָׁמָה הַתִּיבָה "תּוֹרַת" לְצִיּוֹן הַמִּשְׁךְ הַטְּקִסְט בַּעֲמוּד הַבָּא כ"שׁוֹמֵר
דָּף."
63 כְּמוֹ אֵלִיהוּ הַנְּבִיא. רֹאוּ מ"ב, א. ח.
64 לַמַּעֲלַת כְּבוֹד תּוֹרַתוֹ.
65 מַעֲלַת.
66 קַהֲלִית קוֹדֶשׁ.
67 יַעֲזֵרָה אֱלֹהִים (אוּ יִגַן עֲלֶיהָ אֱלֹהִים).
68 שִׁינְיָאוֹר=סְנִיּוֹר.
69 דְּרַשׁת ר', שְׁמוּאֵל בַּר נַחֲמָנִי בַּשֵּׁם ר' יוֹנָתָן, בְּבִלִי שַׁבַּת פֶּט ע"ב. וְשֵׁם לְפָנֵינוּ בַּהִפּוּךְ אִיבְרִים: "לֹא
בְּסִבִּי טַעֲמָא וְלֹא בְּדַרְדְּקֵי עֲצָה".
70 הָאוֹת יוֹד תְּלוּיָה בִּכְתַב הַיָּד.
71 בִּכְתַב הַיָּד: תּוֹשְׁבָתִי.

35 וּלְעִנְיָן ק"ק⁷² אָמַר כְּבוֹדָךְ: "מַה לָּךְ [18] לְשִׁפּוֹף שִׂיחָה בְּמִנְיָנִים, שָׁאִין פְּדֵי לְהֶאֱרִיף בְּמִסְפָּרָם? וְכִי אָנִי אֲמַרְתִּי – כָּל הַקְּהָל [19] תִּחְשָׁב לִי אָנִי נִכְבָּדִים וְחֲשׁוּבִים". אֲמַרְתִּי: תִּחְשָׁב לִי בְּעֵבֹר הַזִּכִּירָה שֶׁהָיָה עַל [20] סֹדֵר; שֶׁגָּנְאִי הוּא לְזִכּוֹר הַקְּטָן לְפָנַי הַגָּדֹל, כְּמוֹ שֶׁאָמַר הַכֶּתוּב: "וַיִּחְרַד יִצְחָק [21] תַּרְדֵּה גְדוֹלָה". לְמַה חָרַד יִצְחָק אָבִינוּ, ע"ה?⁷³ – אָמַר: מָה עֵזָב יֵשׁ בִּי, שֶׁבִּרְכָתִי קִטָּן [22] לְפָנַי גְּדוֹל וְשִׁנִּיתִי סֹדֵר הַיַּחֲסוּ?⁷⁴ וּמִכָּאֵן אֲנַחְנוּ לּוֹמְדִים: אֵינוֹ דָּרָךְ אֲרָץ לְזִכּוֹר [23] קִטָּן לְפָנַי גְּדוֹל.

40 וּלְעִנְיָן ש"י חֲסֵן אֲמַרְתָּ שְׂוִכְרְתִּיהוּ לְשִׁלוּם הוּא וְאָמוֹ. וְהֵלֵא פְּ[ב]וֹדָךְ [24] צָנִינִי. אָנִי הֵיכָן הָיִיתִי יוֹדַעַת אוֹתוֹ. וּכְבָר הוֹדַעְתָּנוּ בְּעוֹד שֶׁהָרַב בְּחִימִים בְּ[אָמַ?]תּוֹ [25] שָׁלַח כְּבוֹדְךָ שְׁזָה הַיּוֹם מְצוּי אֲתָנוּ אִישׁ אֶחָד בֶּן טוֹבִים וּמְגִיזֵעַ נְדִיבִים [וְהוּא] [26] מִבֵּין וְשׂוֹמֵעַ לְדַבְרֵי חֲכָמִים וְהוּא רַב־הַחֻבֵּל לְסַפִּינָה; שָׁאִין שׁוּם אָדָם מֵהַקְּהָל [27] יְכוּל לְעַכֵּב עַל יְדוֹ בְּנִדְבָה אוֹ בְּזוּלָתָהּ. וְכַמָּה פְּעָמִים הִזְהַרְתִּי אֲתָכֶם, שֶׁאִם תִּשְׁלַחוּ [28] מְלִיצָה אוֹ אֵיגְרָת, תִּכְתְּבוּהָ לְיָדוֹ וְתִסְדְּרוּ לוֹ וְלִבְנָיו 45 שְׁלֹמֹת טוֹבוֹת לְהַכְמִיר רַחֲמָיו [29] בְּהַשְׁתַּדְּלוֹת שֵׁישׁ לְאֵל יְדוֹ לְעִשׂוֹת. וְהָאִישׁ לֹא חֲסֵן בֶּן שְׁמוּאֵל נ"ע⁷⁵ וְשְׁלוּשֵׁת בְּנָיו [30] וְאָמוֹ ג"כ יֵשׁ בְּיָדָהּ יְכוּלָת לְחַזֵּר עַל הַצְּדָקָנִיּוֹת. וְזֶה הוּא דַבְרֵי לְכֶם, שֶׁלֹּא תִשְׁכַּחוּ [31] הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֵיכֶם; כִּי הַמְּנַהֵג שֶׁשְׁלַחְנוּ אֲלֵיכֶם בְּיַד הַגּוֹי, הוּא וְאָמוֹ הַשְׁתַּדְּלוּ [32] וְהֵם הָיוּ סְבֵה. גַּם אָנִי 50 עַל דְּבָרֶיךָ וְכִרְתִּיהוּ וּבִרְכָתִיהוּ. כָּל אֲשֶׁר תִּבְרַךְ מְבוֹרָךְ [33] וְכָל אֲשֶׁר תֵּאָר יוֹאֵר. וְכָל אֲשֶׁר יוֹרִינִי כְּבוֹדְךָ, בְּאוֹתָהּ הַדְּרָךְ אֵלָי; לֹא אֶטָּה עַל [34] יָמִין אוֹ עַל שְׂמָאל.

וּלְעִנְיָן הַדִּין שֶׁאָמַר כְּבוֹדְךָ, כִּי אֵין אֲנַחְנוּ צְרִיכִים לְדִינָיָהּ [35] וְלִזְוִלָתָהּ. ב"ה אֲשֶׁר הָאִיר לָנוּ וְהַשְׁפִּיעַ לָנוּ [בְּאוֹר .....] [36] צְרִיכִים לְדִינָיִם וְלִזְוִלָתָם וְהֵלֵא מֵא[.....]

1. כתבי: מכתבי, איגרות / כנורי ועוגבי: על פי בראשית ד כא / עתה אתה: בראשית כו כט (בהיפוך סדר איברים).
2. העוזב והעצור: על פי דברים לב לו; מל"ב יד כו. 4. ולא השבית: על פי רות ד יד. 9. אבק רגלו: נחום א ג / לאבקת רוכל: שה"ש ג ו. 10. כעין... שזפוהו: איוב כ ט, כח ז. 11. כמטר לגז: על פי תהלים עב ו; איוב כט כג / הגדלת עלי: על פי יחזקאל לה יג. 12. דבש וחלב: על פי שה"ש ד יא / נוטפות מר: על פי שה"ש ה יג. 14. תורת אמת: מלאכי ב ו / אזור הצדק: על פי מל"ב א ח; ישעיה יא ה. 16. ליהוי ידיע: על פי דניאל ג יח; עזרא ד יב. 17. ויצא יעקב: פרשת "ויצא", בראשית כח י. 19. ומה

72 נראה שהכוונה לק"ק עאנה, הנוכרת לעיל בשורה 5.

73 מקור דרשה זו במדרש תנחומא הקדום והישן, פרשת תולדות, ד"ה "ויחרד יצחק", מהדורת ש"באבקר, וילנא תרמ"ה, עא ע"ב. וראה עוד רש"י לבראשית כו לו.

74 מתוך מדרש תנחומא המצוטט אצל רש"י.

75 נוחו עדן.

המעל: על פי יהושע כב טז. 20. ואתם תעלימוהו: על פי מל"ב ד כז. 21. אוי לאותה: על פי בבא בתרא עה ע"א. 25. לא בסבי: שבת פט ע"ב. 29. שאלתי ובקשתי: אסתר ה ז, ח. 37. ויחרד יצחק: בראשית כז לג. 43. ושומע לדברי: על פי משלי כב יז. 46. שיש לאל: על פי בראשית לא כט. 48. שלא תשכחו: על פי דברים ד ט. 50. כל אשר תברך: על פי במדבר כב ו. 51. לא אטה: על פי בראשית כד מט.

פסוק בחזקת יצחק

קיצורים ביבליוגרפיים

ש אסף, "לתולדות היהודים בקורדיסטאן ושכנותיה", באהלי יעקב, ירושלים תש"ג, עמ' 116-144.	אסף
א' בן-יעקב, קהילות יהודי כורדיסטאן, ירושלים תשמ"א.	בן-יעקב
מ' בניהו, "רבי שמואל ברזאני – ראש גולת כורדיסטאן: תקנות, איגרות-תוכחה, שירים ופיוטים משלו ומשל אחיו רבי יצחק", ספונות ט (= ספר זכרון ליצחק בן צבי ז"ל), ירושלים תשכ"ה, עמ' כג-קכה.	בניהו
א' בראואר, יהודי כורדיסטאן, ירושלים תש"ח [חיבור זה הופיע בתרגום אנגלי בצירוף מבוא מאת ר' פטאי, E. Brauer, <i>The Jews of Kurdistan</i> , ed. R. Patai, Detroit 1993].	בראואר
J. Mann, <i>Texts and Studies in Jewish History and Literature</i> , Vol. 1, New York 1972.	מאן
Y. Sabar, <i>The Folk Literature of the Kurdistan Jews: An Anthology</i> , New Haven 1982.	צבר
—, "The Famous Barazani Family of Rabbis of Kurdistan," <i>Kurdistan Times</i> 4 (1995), pp. 186-188.	צבר, ברזאני
י"י ריבלין, שירת יהודי התרגום, ירושלים 1959.	ריבלין
ג' שלום, "תעודות שבתאיות חדשות מס' תועי רוח", ציון ז (תש"ב), עמ' 172-196.	שלום